

освіти і Фізико-хіміко-математичний інститут (1930-1933). Медичний і юридичний факультети були перетворені в самостійні інститути [10, с. 11].

Новоросійський університет було засновано з ініціативи М. І. Пирогова в Одесі в 1865 р. на базі Рішельєвського ліцею. Після 1917 р. його реорганізовано в низку самостійних вищих навчальних закладів. З 1933 року носить ім'я Одеського. З Новоросійським університетом пов'язана діяльність видатних вчених: І. І. Мечнікова, І. М. Сеченова, А. О. Ковалевського, Е. М. Щепкіна та ін.

Ніжинський історико-філологічний інститут був створений у 1875 р. на базі Ніжинського ліцею. Інститут готував учителів класичних мов, російської мови та історії для середніх навчальних закладів. Серед студентів були представники селян, міщан та інших верств населення. Закінчили його історик Державін, художник Н. С. Самокиш, педагог П. К. Волинський та ін. У 1920 р. реорганізований у Ніжинський інститут народної освіти.

Таким чином, університети як центри навчальних округів сприяли швидкому розширенню мережі гімназій, ліцеїв, повітових і комерційних училищ, шкіл. Створені при університетах педагогічні інститути вперше в історії університетської педагогічної освіти поставили питання про спеціальну підготовку вчителів як в умовах очної форми, так і екстерном. Провідні вчені та викладачі університетів активно допомагають школі, освіті народу. При університетах організуються курси для вчителів гімназій, проводяться перші вчительські з'їзди. Створені вченими університетів наукові товариства об'єднують не тільки викладачів університетів, але й учителів, широку педагогічну громадськість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Миловидов А. Недільні школи на Чернігівщині 1860 рр / А. Миловидов // Чернігів і Північне Лівобережжя. – К., 1928.
2. История Киева в четырех томах. – Т.2. – К. : Наукова думка, 1983.
3. Нариси історії українського шкільництва. 1905 – 1933: навчальний посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.
4. Развитие народной освіти и педагогической мысли на Украине X – поч. XX ст.: Нариси / відп. ред. М. Д. Ярмаченко та ін. – К., 1991.
5. Сімович В. Українське шкільництво на Буковині // Праці Укр. педагог. т-ва в Празі. Т.1. – Прага, 1932.
6. Ступарик Б. М. Шкільництво Галичини (1772 – 1939 рр.) / Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ, 1994.
7. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення / Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ, 1992.
8. Сухенко Т. В. Середня жіноча освіта в Україні (XIX – початок XX ст.): автореф. ... дис. канд. істор. наук : 07.00.01 / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка / Т. В. Сухенко. – К., 2001. – 20 с.
9. Танклер Х. Л. Университеты России в первой половине XIX в. : Вестник высшей школы / Х. Л. Танклер, Е. А. Князев. – М. : Печатное дело, 1988. – № 9. – С. 11 – 19.
10. Фомин П. Начальное народное образование в Харьковской губернии / П. Фомин. – Х., 1899.
11. Харьковский государственный университет, 1805-1980 : сборник статей. – Х. : Вища школа, 1980. – 159 с.

УДК 378.4

Горецька О. П.

асистент кафедри філології і методики початкової освіти
Прикарпатського національного університету
ім. Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

ЖІНКИ-ПЕДАГОГИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ПРО ПЕДАГОГІЧНУ КУЛЬТУРУ ВЧИТЕЛЯ

У статті розкрито погляди жінок-педагогів К. Малицької, У. Кравченко, М. Підгірянки, О. Цегельської, К. Гриневич, Є. Ярошинської на проблеми формування педагогічної культури вчителя.

Ключові слова: педагогічна культура, жінки-педагоги, Західна Україна, автобіографічні повісті, художні образи вчителів.

Горецкая О. П. Женщины-педагоги Западной Украины конца XIX – начала XX столетия о педагогической культуре учителя. В статье раскрыты взгляды женщин-педагогов К. Малицкой, У. Кравченко, М. Подгирянки, Е. Цегельской, К. Гриневич, Е. Ярошинской на проблемы формирования педагогической культуры учителя.

Ключевые слова: педагогическая культура, женщины-педагоги, Западная Украина, автобиографические повести, художественные образы учителей.

Horetska, O. Western Ukrainian Women Teachers of late XIX – early XX century about Teachers' Pedagogical Culture. This article studies the views of such women teachers as K.Malytska, Uliana Kravchenko, Maria Pidhiryanka, O.Tshehelska, K.Hrynevych, Ye.Yaroshynska on the problem of formation of pedagogical culture.

Key words: pedagogical culture, women teachers, Western Ukraine, autobiographical novel, artistic images.

Одним з найважливіших напрямів реформування системи освіти, як зазначається у Державній національній програмі “Освіта. Україна ХХІ століття”, є підготовка нового покоління педагогів, які б творчо

втілювали в реальну практику принципи демократизації, гуманізації, індивідуалізації та етнізації навчання. Вирішити ці завдання здатні лише педагоги, котрі мають високий рівень педагогічної культури.

Педагогічна культура – складне соціально-педагогічне явище, яке розглядається як поєднання таких структурних компонентів особистості, гармонійно поєднаних між собою, як науковий світогляд, ерудиція, культура педагогічного мислення, психолого-педагогічна і методична підготовка, досконале володіння педагогічною технікою, духовна культура, зовнішня естетична привабливість.

Справжньому вчителеві властиві також такі особистісні якості, як любов до дітей, справедливість, гуманізм, тактовність, доброта, прагнення до самовдосконалення.

Саме такі риси привертають увагу читача літературних творів Марійки Підгірянки, Костянтини Малицької, Ольги Дучимінської, Уляни Кравченко, Олени Цегельської, які багато десятиліть працювали вчителями в Галичині, Буковині, Закарпатті і весь свій досвід, особливості світосприйняття у складний для західноукраїнських земель історичний період передали через систему цілісних художніх образів дітей, молодих людей, прогресивних учителів того часу.

Формування педагогічної культури посідає особливе місце у підготовці майбутніх учителів, оскільки українське суспільство потребує спеціалістів, здатних до самовдосконалення, сторення інтелектуальних цінностей, виховання справжніх громадян демократичної держави. Отже, особливої актуальності набуває теза “Від людини освіченої – до людини культури”, яка визначає шлях відродження національної системи освіти, створення внутрішніх передумов для розвитку творчої індивідуальності вчителя.

Професійна культура майбутнього вчителя досліджувалася в різних аспектах: етичний вивчали К. В. Гавриловець, Я. Л. Коломинський, В. П. Писаренко, І. Я. Писаренко, В. Ю. Чернокозова, І. М. Чернокозов; естетичний – Т. А. Бутенко, С. Г. Мельничук, Г. П. Шевченко; правовий – Г. П. Васянович, М. К. Подберезський, М. М. Фіцула; історико-педагогічний – В. К. Майборода, М. Б. Євтух, В. І. Луговий; психологічний – Н. В. Чепелева, В. І. Войтко.

В останнє десятиріччя з’явилися дослідження, що розглядають безпосередньо проблему формування педагогічної культури (А. В. Барабанщиков, С. С. Муцинов, Є. В. Бондаревська, М. М. Букач, О. П. Рудницька, В. М. Гриньова, О. Б. Гармаш, В. В. Зелюк, Т. В. Іванова, І. Ф. Ісаєв).

Літературні твори К. Малицької, О. Дучимінської, В. Жуковецької, Уляни Кравченко, К. Гриневичевої, Марійки Підгірянки, К. Попович та ін. є джерелом інформації про історію українського народу, розвиток українського шкільництва, становлення системи національного виховання, соціально-політичні умови формування національного світогляду, утвердження національного спрямування освітньо-виховних поглядів жінок-педагогів.

Літературну творчість жінок-учителів досліджували: В. М. Пахомов (творча спадщина Ольги Дучимінської), Л. В. Козинський (творчість Євгенії Ярошинської в контексті української літератури кінця XIX – початку XX століття), О. Д. Харлан (творчість Катрі Гриневичевої в контексті західноукраїнської літератури першої половини XX століття), Л. Т. Табачин (мала проза письменниць Західної України 20-30 років XX століття: особливості жанрово-стильових форм), М. С. Якубовська (Костянтина Малицька у літературному житті кінця XIX – початку XX століття), О. М. Нахлік (творчість Марійки Підгірянки в західноукраїнському літературному процесі початку XX століття). Історико-педагогічний аспект діяльності проаналізований З. І. Нагачевською (педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України другої половини XIX ст. – 1939 р.), Н. Р. Кирстою (методика використання поетичної спадщини Марійки Підгірянки в лексичній роботі з дітьми старшого дошкільного віку).

Оскільки досліджувався в основному літературознавчий аспект творчості письменниць, важливим завданням сьогодні є вивчення величезного виховного потенціалу літературних творів жінок-учителів – передових освітніх, політичних, культурних, громадських діячок свого часу.

Мета статті – проаналізувати погляди К. Малицької, О. Дучимінської, Уляни Кравченко, Марійки Підгірянки, О. Цегельської, К. Гриневич, Є. Ярошинської на питання педагогічної культури вчителя на матеріалі літературних творів письменниць.

Перед сучасною українською освітньо-виховною системою поставлені надзвичайно складні завдання утвердження людини як найвищої цінності, задоволення різноманітних освітніх потреб, найповнішого розкриття її здібностей, забезпечення пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини, суспільства і природи. Практична реалізація визначених завдань залежить насамперед від педагогів, покликаних забезпечувати ефективну діяльність загальноосвітньої школи, яка формує особистість на засадах загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей, що зумовлює вимоги до соціокультурних, інтелектуальних, моральних якостей учителя. Потреба підготовки такого вчителя вимагає розробки науково-педагогічних теорій формування його особистості, педагогічної культури.

Педагогічна культура є частиною загальнолюдської культури, в якій з найбільшою повнотою відображені духовні і матеріальні цінності освіти та виховання, а також способи творчої педагогічної діяльності, необхідні для обслуговування історичного процесу зміни поколінь, соціалізації особистості і здійснення освітньо-виховного процесу. Педагогічна культура інтегрує історико-культурний педагогічний досвід і регулює сферу педагогічної взаємодії.

В. М. Гриньова визначає такі складові педагогічної культури: ерудиція, наукові знання, науковий світогляд, розвинуте професійно-педагогічне мислення, комунікативна культура, культура зовнішнього вигляду, психолого-педагогічна та методична підготовка, етична поведінка, педагогічна техніка як сукупність

прийомів володіння собою і прийомів впливу на інших вербальними і невербальними засобами, особистісні якості (духовне багатство, гуманізм, справедливість, толерантність, відкритість, оптимізм, прагнення до самовдосконалення).

Аналізуючи літературні твори жінок-педагогів Західної України кінця XIX – початку XX століття, приходимо до висновку, що прогресивні освітні діячі зазначеного історичного періоду надавали важливого значення питанням формування педагогічної культури, зокрема особистісних якостей вчителя.

В автобіографічних повістях “Спогади вчительки” та “Весняні дні” Уляна Кравченко й Ольга Дучимінська задекларували такі необхідні компоненти педагогічної культури, як ціннісні орієнтації особистості вчителя, сформованість інтересів і духовних потреб педагога, здатність до повноцінного спілкування між учителем і дітьми, вміння втілити здобуті знання і навички на практиці, прагнення постійного самовдосконалення.

Уляна Кравченко бачить своє покликання у праці для розквіту країни, у боротьбі за права українців, у тому, щоб розвивати свідомість дітей. “Пізнання індивідуальності дитини, не жадання того, що над її сили; заохота, зацікавлення, нагорода – ось і цілий секрет в осягненні гарних успіхів у навчанні” [5, с. 366]. Різно негативно ставиться авторка до фізичних покарань дітей, до відсутності системи у навчанні, до нехтування своїми обов’язками з боку окремих вчителів. “Моє чуття бунтується, коли бачу, що дитину карається нагайкою. Я рада б виховувати дитвору без бука і взагалі без кар. Не убивати карою в дитині сорому і гідності людини... Хтось уже казав про це: боги, щоб гординю людини зменшити, сотворили нагайку. Гордий пан землі, високий дух, що знає закони гір, нічим не є так понижений, як нагайкою” [5, с. 366].

Ольга Дучимінська у повісті “Весняні дні” розповідає про свої перші роки вчителювання. Молодий педагог відзначалася сумлінним ставленням до навчання дітей, цінувала природу як джерело пізнання, тому віршик з читанки “Ластівка” вона читала разом з дітьми на ганку, спостерігаючи, як пташки ліплять собі гніздо, для метелика також знаходився віршик, а бджілку школярі вітали пісенькою (слова поетеса придумувала сама). Ольга Дучимінська вчила дітей любити всіх звірятко, спостерігати за мурашками, їх витривалістю, працелюбством, закладала з учнями грядку з квітами біля школи. Разом копали грядку, сіяли насіння, а потім спостерігали, як проростають рослини, пололи грядку, співаючи тихенько якусь пісеньку. Зазвичай, це був гімн весні:

Прийди, весно, прийди, свята,
Природо красна, встань!
Ой, где тебе сумна земля,
Прийди, прийди, поглянь!.. [3, с. 182].

Приятелями дітей були всі сусідські коти, яким у школі смакували навіть шматки чорного хліба, на які вдома вони й не дивилися. “Попойвши, котики чесалися своїми довгими язичками і милися та “молилися”... Чи ж це не був живий приклад для дітей?” [3, с. 182].

Авторка зізнається, що хотіла бути вчителькою не тільки в школі, але й поза школою, цікавитися життям села. Вона вчила також дорослих селян, які часто були з нею однолітками. З дівчатами займалася окремо, вчила їх шити, читала книги, розмовляла на різні теми. “Я бачила, що в руках вчителя лежить велика частина долі нашого народу. Як хотілося тоді для цього народу жити і працювати.

Для рідного люду, для меншого брата
і тіло, і душу зложи.

Не жди, яка буде заплата, –
не жди, а служи!

– написав мені один молодий священник-народолюбець у моєму пам’ятнику, і це стало мені кличем“ [3, с. 194].

До постійного самовдосконалення прагнули і самі письменниці. Ольга Дучимінська наполегливо готувалася до випускних екзаменів у гімназію. Уляна Кравченко після кваліфікаційного іспиту на звання вчительки початкової школи вирішує підготуватися до іспитів на вчительку середньої школи: “бо наді мною витав геній рідної землі і кликав: – Не зупиняйся, йди, куди тебе веду, тривай, щоб не забула обов’язків і не жалувала марно страчених хвилин молодості. Перед тобою свята ціль; іди, добувай усіх сил, а твоя праця принесе золоті жнива, бо і яка ж праця кращі жнива принести зможе, як не та, що сягає до підстави суспільності?!” [5, с. 315].

Обидві авторки не мислили свого життя без читання, сформувалися на найкращих зразках української й світової літератури. Ольга Дучимінська згадує: “Читати я звикла від наймолодших літ. Не пам’ятаю навіть, коли я навчилася читати і писати. Так якось забавкою опанувала цю штуку. Книжки я дуже любила. Вони були для мене святощами. Нікому з нас не прийшло б до голови, що книжку можна подерти або знищити. Я вірила, що вона живе і все відчуває. Роздерту картку я лічила, як перебите крильце метелика” [3, с. 153].

Любов до дітей – ще одна риса, яка наскрізною ниткою проходить у літературних творах жінок-педагогів. О. Дучимінська писала в автобіографічній повісті “Весняні дні”: “Я любила квіти і діти. На діти дивилася, мов на квіти. Життя щойно з них зробить людей. А душа дитяча – це зільник один! Обставини, виховання роблять з них щойно таких чи інших...” [3, с.180].

Уляна Кравченко зазначає: “Мило мені з дітьми в класі, мовби нічого поза нею в світі не існувало. Добре мені в моїм новім житті, весело на дорозі нових обов’язків, усміхом милим і поглядом щирозолотим

принаджують мене діти до себе. “Діти, діти, велика божа благодать!” Чарують мене ваші ясні головки, личка рум’яні, живі очі і слова дзвінку – срібні слова“ [5, с. 314].

Образи малих школярів вражають своїми часто дорослими і героїчними вчинками. Скажімо, герой оповідання Марійки Підгірянки “Вдячність” підліток Хведь Ключенко, незважаючи на небезпеку, переводить борця проти царської влади Марка Ткаченка через кордон до Румунії. Одинадцятирічний Петрусь (Олена Цегельська “Петрусєва повість”) вшановує пам’ять загиблого під час бомбардування німецького містечка американського солдата, поклавши китичку фіалок на груди та проказавши над ним молитву, бо треба пошанувати померлого, адже “...там, може, очікує його мама... Може, просить Бога, щоб скоро скінчилася війна, щоб скоро вернувся її синочок...” [10, с. 30]. Маленька Катря (оповідання Костянтина Малицької “Урятувала”) в люту завірюху йде до міста за лікарем для хворої матусі і ледь не замерзає у заметах.

Цілком визначеною є громадянська позиція і самих жінок-педагогів у складний час воєнного лихоліття. Катря Гриневичева, Марійка Підгірянка під час Першої світової війни працювали вчителями у таборах переселенців зі Східної Галичини й Буковини. Таких таборів на території Австрії було чимало: в Гмінді, Гредінгу, Талергофі, Офсбергу та інших містах. Марійка Підгірянка і К. Гриневичева вчителювали у Гмінді. У новелі “Кварантана молитесь” К. Гриневич пише: “Сьогодні по вечірній науці я вийшла також на вулиці табору і з дрібкою щасливості думала про сідоголових моїх школярів, які вечірній відпочинок, повний примар, віддають за повість про небо, за стрічку вивчених слів, за одобрєну мною задачу. Бачила їх усіх перед собою, як сидять, у лавках, занизьких на їх ріст, змаргані до блідості трудовитим днем, але захоплені кожною мінutoю, що несе душі світло слова“ [1, с. 88]

Малі герої наполегливо здобувають освіту, щоб бути корисними народові. Борис з оповідання К. Малицької “Задля науки” полюбив науку змалечку, завжди був першим у сільській школі і щороку отримував нагороду. “Та цього було йому замало, до ширшого зітхав він світла, до яснішої правди! І він забажав пізнати той світ, тих людей, забажав між ними шукати долі, наукою здобути її собі і другим. Найшлися добрі люди: священник і учителька, що допомогли бідному хлопцеві дістатися до гімназії” [6, с. 57]. Навіть у час, коли загарбники прийшли на рідну землю, заарештували вчителя, школярі таємно збираються і вчатьсє вночі у школі (Марійка Підгірянка “Під час московського наїзду”).

Безперечним є розуміння значення рідної мови у формуванні особистості школярів. Петрусь (О. Цегельська “Петрусєва повість”) радіє, що у далекій Німеччині дівчинка-українка вчить його читати: “Дівчинка сказала: “Може, ти хочєш читати якусь книжечку?” Вона добула українські книжки: буквар, молитовник і книжечку з байками“ [10, с. 17] Одинадцятирічна Неоніла погоджуєтьсє поїхати вчитисє до Львова рідної мови, щоб не глумилися з українців вороги; бере активну участь у вечорі на честь 250-ї річниці повстання Хмельницького і читає віршик “Мово рідна”. “Її поява в народній строю, звучний дитячий голосочок, що так сердечно взивав до любови рідного слова викликали загальний подив у всіх присутніх. Образ з живих осіб кінчив торжество. І гучне “Щє не вмерла Україна!” залунало по селі, понєслося ген садами крізь зористу ніч сєрпневу у село“ [6, с. 12].

Самі авторки часто є вихідцями з оточєння, в якому переважала німецька, польська, румунська мови, але, усвідомлюючи вагому роль рідного слова у вихованні дітей, писали твори українською народною мовою.

Таким чином, жінки-педагоги засвідчують своїми літературними творами важливу місію, покладєну на вчителя як носія високих моральних якостей, духовного багатства, системи знань і вмінь у формуванні особистісних якостей дітей і молоді. Герої творів, як і самі авторки, доводять своїми вчинками громадянську свідомість, патріотизм, гуманізм у стосунках між представниками різних поколінь і соціальних верств населєння Західної України, відданість інтересам народу, відчуття національної гідності, здатність до самопізнання й самовдосконалення, що є невід’ємним компонентом педагогічної культури видатних освітніх діячів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриневичева К. Непоборні: Повісті, оповідання, новели / Упорядник, автор статті і приміток Ф. П. Погребенник. – Львів : Каменяр, 2004. – 397 с.
2. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспект): [монографія] / В. М. Гриньова. – Харків : Основа, 1998. – 300 с.
3. Дучимінська О. Сумний Христос / Упорядник та автор післямови Р. Д. Горак. – Львів : Каменяр, 1992. – 238 с.
4. Жуковецька В. Служи Україні: Оповідання та казки: Для молодшого шкільного віку / Упоряд. С. Кухта. – К. : Веселка, 1994. – 46 с.
5. Кравченко Уляна. Вибрані твори / Уляна Кравченко. – Львів : Каменяр, 1996. – 459 с.
6. Малицька К. Малі герої: Оповідання для дітей середнього шкільного віку / Упоряд., автор передмови Г. В. Дем’ян. – Львів : Каменяр, 1991. – 60 с.
7. Нагачевська З. І. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст. – 1939 р.): [монографія] / З. І. Нагачевська. – Івано-Франківськ : Видавець І. Я. Третяк, 2007. – 764 с.
8. Підгірянка Марійка. Марійчин Великдень / Марійка Підгірянка. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2005. – 96 с.
9. Цегельська Олена. Напровєсні. Казки й оповідання: Для дітей молодшого й старшого шкільного віку / Об’єднання Працівників Дитячої Літератури. – К., 1977. – 48 с.
10. Цегельська О. Петрусєва повість. Оповідання / О. Цегельська – К. : Нашим дітям, 1950. – 39с.
11. Щєрбань П. Сутність педагогічної культури // Вища школа України. – 2004. – №3. – С. 67 – 71.